

OCHRONA PRZYRODY I ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO W EDUKACJI ARCHITEKTA KRAJOBRAZU

PROTECTION OF THE NATURE AND NATURAL ENVIRONMENT WITHIN EDUCATION OF LANDSCAPE ARCHITECT

■ Niniejszy tekst, ze względu choćby na ograniczoną objętość, nie pozwala na pełniejsze omówienie wykładu ochrony przyrody prowadzonego dla studentów kierunku Architektura Krajobrazu Politechniki Krakowskiej.

Ogólny zakres wykładu

O ogólnym zakresie tematycznym wykładu dają wyobrażenie realizowane w jego ramach cele, którymi są:

1. ujęcie ochrony przyrody i środowiska przyrodniczo-kulturowego, jako działań w ramach szeroko rozumianej ochrony całego bogactwa życia;
2. ukazanie ścisłej więzi między życiem i jego środowiskiem;
3. uzupełnienie, uporządkowanie i integracja całości zdobytej wcześniej wiedzy o życiu biologicznym i środowisku przyrodniczym w strukturalno-funkcjonalną całość w ramach tzw. myślenia (eko-) systemowego;
4. charakterystyka zjawisk stanowiących podstawę ochrony przyrody, w kategoriach i terminach bliskich myślenia architekta krajobrazu;
5. prezentacja przyrodniczych ujęć krajobrazu i metod jego opisu;
6. wprowadzenie do historii polskiego krajobrazu;
7. prezentacja przyrodniczych ujęć tożsamości miejsca; ukazanie przyrody jako dokumentu i archiwum;
8. prezentacja pełnego spektrum zagrożeń oraz form i metod ochrony przyrody i środowiska;
9. dostarczenie wiedzy na temat indykatywności różnych elementów środowiska przyrodniczego oraz zakresu i metod inwentaryzacji przyrodniczej na użytek prac architekta krajobrazu;
10. zapoznanie z zasadami i metodami waloryzacji przyrody;
11. charakterystyka formalno-prawnych podstaw i uwarunkowań organizacyjnych oraz dokumentów i narzędzi ochrony przyrody/środowiska przyrodniczego;
12. ukazanie pozaprzyrodniczych uwarunkowań, motywów i celów ochrony; przyrody (motywy: ekologiczne, ekonomiczne, etyczne, estetyczne, naukowe/poznawcze, patriotyczne, religijne);
13. dostarczenie wiedzy i umiejętności służących „przedkonceptyjnej analizie miejsca”, analizie „filozoficzno-przyrodniczej warstwy koncepcji projektu”, w tym „przyrodniczych podstaw tożsamości miejsca”;
14. integracja warstwy przyrodniczej i kulturowej w ramach tzw. ochrony zintegrowanej;
15. uzmysłowienie, że prawda, dobro, piękno i *sacrum* to podstawowe wartości tradycyjnej nauki, filozofii sztuki i religii na których buduje każda kultura otwarta na życie. Na nich też zbudowane jest całościowe myślenie o ochronie przyrody ujmowanej jako ochrona życia.

W dalszej części tekstu, przybliżono jedynie przewodnie idee i ogólną filozofię wykładu, a więc kwestie, które zwracają uwagę na kluczowe znaczenie tematyki ochrony przyrody dla architekta krajobrazu.

Ochrona przyrody – ochroną życia

Dla architekta krajobrazu, który porusza się równocześnie w przestrzeni (środowisku) tak natury jak i kultury, sprawą podstawową jest odnalezienie jakiegoś kluczowego pojęcia, czy grupy pojęć, pozwalających na zintegrowanie myślenia o przyrodniczym i kulturowym wymiarze krajobrazu w spójną całość. Nie jest to wcale proste, szczególnie w sytuacji, gdy natura i kultura są sobie niemal programowo przeciwstawiane. Szansę na pokonanie owej antynomii daje zogniskowanie myślenia

o problemach ochrony przyrody, wokół życia i jego środowiska. Główne tezy, na których zbudowana jest filozofia tak ustalonego wykładu, przedstawiono poniżej.

- Ochrona przyrody ujmowana jest jako działanie na rzecz całościowo postrzeganej ochrony życia. Obowiązywać w niej muszą zatem zasady znane od dawna medycynie: takie jak zasada profilaktyki czy zasada *primum non nocere*. Podstawową praktyką muszą być także swoiste badania okresowe (monitoring).
- Życie jest nieoddzielne od środowiska; ono nie tylko nie istnieje i nie może istnieć bez środowiska, ale także nie daje się pojąć poza środowiskiem, które jest kluczem do zrozumienia życia.
- Między życiem a środowiskiem istnieje cała sieć relacji koniecznych.
- Środowisko (jego jakość i zasobność) decyduje o tym, czy organizm przejawia pełnię swych możliwości; bowiem tylko właściwe dla każdej formy życia środowisko może wydobyć całą jego potencjalność.
- Środowisko, jego zróżnicowanie i jego bogactwo, decyduje o zróżnicowaniu i bogactwie form życia.
- Środowisko jest swoistą „przewodniczą” doskonalącą życie w toku jego ewolucyjnego rozwoju.
- Środowisko jest z definicji „kulturowe”, gdyż to ono „uprawia-doskonali” życie; ono niejako zapośrednicza uprawę życia; jest to jedyny, wpisany w logikę życia, sposób jego uprawy oraz czynienia go coraz doskonalszym.
- Życia nie da się tworzyć, uprawiać czy doskonalić bezpośrednio; to tworzenie, uprawianie czy doskonalenie, musi być zawsze zapośredniczone przez środowisko.
- Prawdliwość, opisująca ścisłą zależność między życiem a środowiskiem, dotyczy nie tylko życia biologicznego, ale także duchowego; nie tylko natury, ale i kultury.
- Architekt krajobrazu powinien widzieć życie, w szczególności życie człowieka, we wszystkich jego czterech wymiarach. A więc nie tylko biologicznym i doczesnym, ale także duchowym i wiecznym. Analogicznie, wielowymiarowo, musi być traktowane środowisko życia. Takie podejście pozwala nie tylko na uporządkowanie myślenia zarówno w sferze przyrodniczej, ale i kulturowej. Pozwala także na pokonywanie antynomicznej

¹ Instytut Botaniki Polskiej Akademii Nauk, Kraków.

opozycji między nimi w ramach koncepcji ochrony zintegrowanej środowiska przyrodniczo-kulturowego.

Bioróżnorodność – paradygmat współczesnej ochrony przyrody

Różnorodność biologiczna (bioróżnorodność) stanowi cechę szczególną wszelkiego życia, i jako taka, znalazła się w centrum zainteresowań ochrony przyrody i środowiska przyrodniczego – w konsekwencji także wykładu z tego zakresu. Bioróżnorodność jest dziś postrzegana, jako:

1. najbardziej zadziwiający przejaw życia obserwowany na wszystkich poziomach jego organizacji. Międzynarodowa Konwencja o Różnorodności Biologicznej wymienia cztery takie poziomy: *genetyczny* (zmienność wewnątrzgatunkowa), *gatunkowy*, *biocenotyczny* i *krajobrazowy*; konsekwentnie postępując, należałoby jeszcze dodać poziom *regionalny*, znajdujący wyraz w bioregionalizmie;
2. wyraz przyrodniczej tożsamości miejsca i zapis historii jego rozwoju;
3. paradygmat współczesnej ochrony przyrody środowiska, a więc pojęcie-klucz, organizującym nasze myślenie o krajobrazie i jego ochronie;
4. wskaźnik rozwoju zrównoważonego (ekorozwoju), decydującego o ogólnym kształcie gospodarowania środowiskiem przyrodniczym (przyrodniczo-kulturowym).

Życie i jego środowisko jako dobro wspólne i przedmiot troski architekta krajobrazu. Architekt krajobrazu, jako kustosz życia i jego współkreator

Jeżeli krajobraz traktujemy jako środowisko życia, to zachowanie pełnego bogactwa życia znajdującego wyraz w bioróżnorodności i decydującego o tożsamości przyrodniczej danego miejsca, stanowi największe z wyzwań stojących przed architektem krajobrazu. W takim przypadku, ochrona przyrody, w nakreślonym na wstępie zakresie, staje się najważniejszym bodaj zadaniem w kształceniu przyszłych architektów krajobrazu – obawiam się, że zadaniem nie do końca uświadomionym.

W tym miejscu należy z mocą podkreślić, że architekt krajobrazu, współtworząc krajobraz, współtworzy i współkształtuje tym samym środowisko życia, a w konsekwencji samo życie (tak biologiczne jak i duchowe); czyni to zazwyczaj w stopniu i w zakresie znacznie większym, niż może to sobie uświadamiać.

Jan Paweł II zauważył kiedyś, że „*Człowiek na pytanie kim jest, odpowiada swoją kulturą*”. Tę myśl, w kontekście tego co wyżej powiedziano, można by zamienić w inną: „*Człowiek (architekt krajobrazu), na pytanie kim jest i jak rozumie życie, odpowiada krajobrazem kulturowym, który tworzy*”.

W pełni uprawnione byłoby powiedzenie: *pokaż mi krajobraz, który tworzysz, a powiem ci kim jesteś i jak rozumiesz życie*.

Gdyby ktoś zapytał *kim jest Bóg*, który jest równocześnie i życiem i środowiskiem życia (te dwie rzeczy są przecież nierozłączne), można by odpowiedzieć analogicznie: *Bóg na pytanie kim jest odpowiada krajobrazem, który tworzy oraz kształtem życia, które tworzy poprzez środowisko jakim jest ten krajobraz*.

Krajobraz, jako środowisko życia, jest i musi pozostać dobrem wspólnym. W konsekwencji, architekt krajobrazu, jawi się jako człowiek powołany do szczególnej misji i do szczególnej służby społecznej, jaką jest troska o to wspólne dobro, któremu na imię krajobraz; jawi się jako swego rodzaju kustosz życia, jego troskliwy opiekun, obrońca i współkreator. Należy do *kustodii życia*, elitarnego grona ludzi i instytucji w sposób szczególnie odpowiedzialnych za ochronę życia i ochronę jego jakości poprzez troskę o krajobraz jako niezbywalne środowisko życia.

Jeśli jednak tworzony krajobraz przestaje być środowiskiem przystającym do potrzeb życia; jeśli architekt krajobrazu nie rozumie życia, jego bogactwa i jego uwarunkowań? Obok dobrej woli, wiedza i świadomość okazują się tu kluczowe.

Ekologia i świadomość ekologiczna

Ekologia – od gr. *oikos*: dom, środowisko życia, miejsce zamieszkania – jest nauką o relacjach jakie zachodzą między organizmem żywym a jego środowiskiem (obejmującym zarówno abiotyczne siedlisko jak i inne żywe organizmy bytujące w tym samym biotopie, oraz całe bogactwo budujących to środowisko więzi). Świadomość ekologiczna, a więc świadomość istnienia tych relacji musi być podstawą myślenia o krajobrazie jako o środowisku życia. Współczesna ekologia jest nauką podstawową dla gospodarowania środowiskiem oraz podstawą ochrony przyrody.

Ekologię można także określać jako ekonomię przyrody, czyli jako naukę traktującą o zasadach gospodarowania obowiązyujących w świecie przyrody. Ekologia człowieka obejmuje całokształt więzi nie tylko ze środowiskiem przyrodniczym, ale także szeroko rozumianym środowiskiem duchowym; nie tylko środowiskiem zewnętrznym, ale także wewnętrznym. Ekologia krajobrazu, a tym samym świadomość ekologiczna architekta krajobrazu, musi być zbudowana na czterech przynajmniej filarach, tzw. 4E – ekologii (jako nauce przyrodniczej), ekonomii, etyce (z włączeniem wymiaru religijnego) i estetyce – opisujących różne aspekty więzi między życiem a środowiskiem.

Tak jak ograniczenia tworzą sztukę, tak też – tyle, że w stopniu jeszcze wyższym – ograniczenia tworzą życie. Każda forma życia może funkcjonować w ramach bardzo ściśle określonych granic i w opisanym tymi granicami środowisku. Trzeba podkreślić, że granice te, są także granicami twórczej wolności architekta krajobrazu, jeśli ta twórczość ma służyć zachowaniu całego bogactwa życia.

Krajobraz jako kompozycja nisz środowiskowych

Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z krajobrazem naturalnym, kulturowym czy zdewastowanym krajobrazem industrialnym, naczelnym i podstawowym, a zarazem najtrudniejszym wyzwaniem w wymiarze przyrodniczym, staje się ochrona różnorodności biologicznej i zachowanie jej tożsamości. Każdy jednak gatunek, który ma być ochroniony jako element owej bioróżnorodności, ma inne wymagania względem środowiska i potrzebuje specyficznej niszy siedliskowej. Skoro tak, to *krajobraz*, traktowany jako środowisko życia, musi być postrzegany jako *wielowymiarowa kompozycja nisz i mikronisz ekologicznych, czyli mikrobiotopów (mikrośrodowisk) życia*.

Dynamika versus petryfikacja krajobrazu – życie to ruch, stagnacja to śmierć

Jeżeli krajobraz ma być traktowany jako środowisko życia, to jedną z największych trudności, na jakie napotyka architekt krajobrazu w praktyce projektowej, jest zachowanie krajobrazu jako układu dynamicznego, zmieniającego się stale wedle scenariusza wpisanego w naturalny dynamizm środowiska. Rzadko zdajemy sobie sprawę z faktu, że większość z całego bogactwa gatunkowego trwa w krajobrazie dzięki nieustannym zmianom zachodzącym w środowisku. Działalność architekta zmierza zazwyczaj do jak największej stabilizacji (petryfikacji) układu kompozycyjnego. Jak długo nie myślimy o krajobrazie jako środowisku życia odpowiedzialnym z utrzymanie ogrom-

nej bioróżnorodności, nie uświadamiamy sobie istoty problemu i jego wagi. Dynamice krajobrazu i relacjom pomiędzy dynamiką a bioróżnorodnością, poświęcony jest osobny blok tematyczny w ramach wykładu.

Streszczenie: Wykład ochrony przyrody (traktowanej jako ochrona życia i jego środowiska) zbudowany jest na ścisłej relacji zachodzącej między życiem a jego środowiskiem. Całościowe spojrzenie na życie pozwala na zintegrowanie myślenia o krajobrazie jako środowisku życia zarówno w wymiarze przyrodniczym, jak i kulturowym.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, bioróżnorodność, projektant-kustosz, współkreacja.

Abstract: *The lecture about protection of the nature (treated as protection of life and its environment) had been constructed on the closest relation that occurs between a life and its surrounding. A holistic observation of the life, it let to think about a landscape in an integrated way, both as about the environment of life – in the natural, as well as in the cultural – dimension.*

Keywords: *protection of the nature, biodiversity, designer-curator, collective creation.*

Prof. dr hab. inż. arch. Anna Mitkowska¹

TRADYCJA MIEJSCA I JEJ REGIONALIZMY W NAUCZANIU KRAJOBRAZOWYM

THE PLACE TRADITION AND ITS REGIONALISMS IN LANDSCAPE TEACHING

■ Tradycja miejsca interpretowana jest jako postawa twórcza podporządkowująca kanwę kompozycyjną projektowanej całości krajobrazowej lub ogrodu, istniejącym pierwotnym uwarunkowaniom i wartościom zarówno naturalnym (rzeźba terenu, substancja roślinna, elementy przyrodnicze takie jak skały, potoki), jak i kulturowym – w tym obiekty architektoniczne, a także treściowym, jak np. utrwalony już kult.

Znana od starożytności i stosowana z powodzeniem w wielu kolejnych epokach historycznych, wydaje się pozostawać

jednym z ważniejszych wątków w kształtowaniu ideowych założeń projektowych współczesnego architekta krajobrazu. Daje możliwość kreowania pejzażów w szerokiej gamie ich regionalnych, oryginalnych postaci.

Nauczana przez autorkę niniejszej relacji w przedmiotach grupy „historycznej” dla studentów kierunku architektura krajobrazu, kontynuuje myśl badawczą klasyka polskiej szkoły krajobrazowej, Janusza Bogdanowskiego (1929–2003). W konstruowaniu modeli projektowania krajobrazowego konsekwentnie odwoływał się on do konieczności badania i uwzględniania przyrodniczych i kulturowych uwarunkowań, tj. do „tradycji miejsca”.²

Postawa taka stosowana i znana już w kulturach starożytnych, m.in. w Mezopotamii, wyrazistą formę uzyskała w kręgu kulturowym antycznej Grecji, a to za sprawą kultywowania „ducha opiekuńczego miejsca” zwanego *genius loci*. Tak rozumiane

Il. 1. Lanckorona – rynek, „amfiteatr” z naturalnego rozwoju, po rewaloryzacji z 2005 r. (proj. A. Mitkowska) – uczestnicy mszy św. polowej, maj 2007, (fot. aut.).

Fig. 1. Market square at Lanckorona, a naturally developed „amphitheatre” after its restoration in 2005 (design by A. Mitkowska) – celebrants hearing the field mass, May 2007 (photo by the auth.).

Il. 2. Klasztor OO. Franciszkanów w Pilicy-Biskupicach, przykład polskiego baroku reformackiego, 2004 (fot. aut.).

Fig. 2. Franciscan Monastery at Pilica-Biskupice, an example of Polish Reformation baroque, 2004 (photo by the auth.).

¹ Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

² Por. Bogdanowski J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, (wyd.3) Wrocław 1976, *passim*.